

МЕМОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КАДИЊАЧА

40 година
од откривања
споменика

КАДИЊАЧА

1979 – 2019

Народни музеј Ужице, новембар 2019.

МЕМОРИЈАЛНИ КОМПЛЕКС КАДИЊАЧА

1979 – 2019

40 година од откривања споменика

Ужичка република и битка на Кадињачи

На тлу окупиране Краљевине Југославије у западној Србији, делу Шумадије и Поморавља, током септембра и октобра 1941. године, створена је велика слободна територија, позната под називом „Ужичка република“. То је била прва слободна територија у окупираној Европи у току 1941. Изузев Краљева, Ваљева и Шапца, у којима су се и даље налазиле немачке посадне трупе, већи део градова ослободиле су партизанске и четничке јединице, самостално или у садејству.¹

Увиђајући да ће врло тешко успети да очувају град и малу немачку посаду у њему, Немци су одлучили да 21. септембра 1941. напусте Ужице. Не желећи да њега запоседну партизани или четници Драгољуба Михаиловића, град предају својим савезницима, четницима Косте Пећанца, тачније његовима војводама Божидару Ћос(ов)ићу Јаворцу и Радомиру Ђекићу.² Већ наредног дана, партизанске чете – Ужичка, Златиборска и Рачанска,

опкољавају град захтевајући да се четници повуку и град преда њима на управу. Након два дана преговора, инсистирањем угледних грађана да се не пролива братска крв, четници су напустили Ужице у рано јутро 24. септембра. Без иједног испаљеног метка град је у три дана променио три војне управе. Постојање Фабрике оружја и муниције и трезора Народне банке Краљевине Југославије, у коме се у тренутку окупације налазило око 53 милиона динара, од чега је део био у сребру, учинило је Ужице важним како за партизана тако и за четнике.³ Доласком Јосипа Броза Тита, дела ЦК КПЈ и Врховног штаба Партизанских одреда Југославије, средином октобра, Ужице постаје центар устаничког покрета.

„Ужичка република“ је имала површину од око 19.000м² са око милион становника. На њој се развио интензиван привредни, политички и културни живот. У циљу организовања привредног и друштвеног живота на слободној територији, народноослободилачки одбори покрећу производњу у постојећим и новооснованим радионицама и фабрикама. Организовано је снабдевање јединица и становништва хлебом и другим живот-

1 Р. Папић, *Музеј Ужичка република 1941*, Водич кроз изложбу, Ужице 2017, 58.

2 Н. Љубичић, Ј. Поповић, М. Ковачевић, М. Радвановић Фарбин, *Ужице 1941*, Београд 1961, 138.

Р. Папић, *Музеј Ужичка република 1941*, Водич кроз изложбу, Ужице 2017, 52.

В. Глишић, *Ужичка република*, Београд 1986, 194.

3 М. Тимотијевић, *Злато четника и партизана – деконструкција једног мита*, Београд 2018, 42–43.

ним намирницама, као и здравствена служба.⁴

Још пре Другог светског рата, у Ужицу је постојало неколико предузећа: Фабрика оружја и муниције, Ткачница, Фабрика коже, као и више занатских радионица: кројачка, обућарска, опанчарска, ковачко-поткивачка, дуванска, механичарске радионице и радионице за израду рубља. Најважнија је свакако била Фабрика оружја и муниције чије је муницијско одељење било измештено у трезоре Народне банке Краљевине Југославије. Фабрика је радила у три смене све до страшне експлозије која се догодила 22. новембра. У експлозији је погинуло око 120 радника и цивила.⁵ На позив НОО, радници су се вратили свом послу, а од њих је највећим делом формиран Раднички батаљон са 5 чета: Железничка, Кројачко-обућарска, Пекарска, Ткачка и Пушкарска, који је био у саставу Ужичког партизанског одреда.

Културно-просветни живот одвијао се преко зборована, митинга, предавања, штампе, приредаба и других манифестација. Радом штампарија, у Ужицу, Чачку, Горњем Милановцу и Лозници, вршена је информативно-пропагандна делатност. Партизани су у Ужицу штампали листове: Вести, Борба, Омладинска борба, Билтен Врховног штаба.⁶

Сматрајући да устанак у Краљевини Југославији мора бити угушен што пре и по сваку цену, Хитлер одваја 704, 714, 717. и делове 718. немачке дивизије. Са источног фронта пребачена је 113, из

Француске 342. оперативна дивизија, а и из Грчке 125. пешадијски моторизовани пук. Следећи Хитлерова наређења за угушење устанка, генерал Беме издаје заповест: „За целу Србију има се створити застрашујући пример који мора погодити целокупно становништво...“ Немачке јединице примењивале су најбруталније репресалије над народом, укључујући масовна стрељања, интернацију становништва и уништавање насеља. У нападу су учествовали недићевско-добровољачки одреди, четници Косте Пећанца као и усташко-домобранске снаге.

Главни правци удара били су са севера Ваљево–Ужице, а са истока Краљево–Чачак–Ужице. Свобухватни напад на слободну територију почео је 25. новембра. Борбене трупе 342. пешадијске дивизије поделиле су се на три дела: борбена група „Запад“, укупне јачине око 2.100 војника, нападала је правцем Љубовија–Бајина Башта–Кадињача–Ужице. Ојачани пук, специјално увежбан за ратовање на брдским теренима, са главним делом дивизијске артиљерије и тенкова, имао је задатак да пресече одступницу главнини партизанских снага. Борбена група „Север А“, укупне јачине око 2.600 војника, нападала је правцем Косјерић–Каран–Ужице. Борбена група „Север Б“, укупне јачине око 1.500 војника, кренула је из Ваљева тек 29. новембра ради обезбеђења пута до превоја Букови.⁷

Немачка 113. пешадијска дивизија, потпомогнута Шумадијским корпусом, под командом пуковника Косте Мушицког, наступала је према Ужицу из три правца: борбена група „Шац“ правцем

4 А. Станимировић, Ж. Марковић, *Кроз музеј усџанка 1941*, Титово Ужице 1970, 26.

5 Н. Живковић, *Партизанска фабрика оружја и муниције*, Титово Ужице 1971, 273–276.

6 А. Станимировић, Ж. Марковић, *Кроз музеј усџанка 1941*, Титово Ужице 1970, 28.

7 А. Милетић, С. Вукосављевић, *Кадињача*, Београд 1979, 21.

Крушевац–Краљево–Чачак, борбена група „Хасенштајн“ правцем Слатина–Чачак–Пожега и борбена група „Хердер“ правцем Крагујевац–Кнић–Горњи Милановац.⁸

Да би осујетио намере непријатеља, Јосип Броз Тито, у договору са члановима Врховног штаба, наређује евакуацију болнице, радионица, штампарије, залиха материјала и људства према Златибору а затим даље ка Санџаку.⁹ Када је, дакле биоло јасно да се Ужице не може одбранили снагама која се тада располагало, наредио сам да се из њега евакуишу установе и болнице на Златибор. У исто вријеме, Радничком батаљону Ужичког партизанског одреда поставио сам задатак да на Кадињачи задржи непријатеља што је могуће дуже, како би се добило вријеме за евакуацију рањеника и ратног материјала, и да се потом повлаче према Кремни.¹⁰

Раднички батаљон, који је након експлозије у Фабрици оружја и муниције остао без бораца Пушкарске чете, кренуо је у ноћ 28/29. новембра на марш дуг 14 километара, до Кадињаче. Том приликом, Железничка чета је враћена у Ужице како би минирала и онеспособила ложионицу и алатницу а затим заузели положај на путу од Кадињаче ка Ужицу, изнад Сињевца, у случају да Немци пробију одбрану Кадињаче. Тако је одбрана Кадињаче, 29. новембра, поверена Пекарској, Кројачко-обућарској и Ткачкој чети Радничког батаљона. Они су били потпомогнути са две чете Посавског партизанског

одреда и Орашком четом Другог шумадијског одреда, са око 280 до 300 бораца¹¹, односно нешто више од 250 бораца уколико се руководимо подацима које доноси Јован Радовановић у својим истраживањима.¹² Њима су командовали Душан Јерковић, командант Ужичког партизанског одреда, и Андрија Ђуровћ, командант Радничког батаљона.

„Двадесет девети новембар. Дан кишовит и прилично хладан, с пуно иња и магле, које овдје, на Кадињачи, у ово доба године готово увијек има. Дрхтећи од хладноће и узбуђења, борци су очекивали напад њемачких јединица. Сви су знали да не треба отварати ватру прије него што чују пуцањ партизанског топа или добију знак с командног мјеста. Нешто прије 8 часова примјећене су њемачке снаге у селу Заглавку. Код бораца је настало још веће узбуђење.“¹³

Немци, далеко бројнији, технички опремљенији и војнички одлично обучени, брзо су сламали отпор бранилаца. Обухватним колонама избили су на гребен Кадињаче, сломили отпор Посаваца и Орашана и затворили обруч око Радничког батаљона. Батаљон се нашао у безизлазном положају. Борба је трајала од 13 до 14,30 часова.¹⁴ Мо-

8 А. Милетић, С. Вукосављевић, *Кадињача*, Београд 1979, 23.

9 М. Маринковић, *Споменик Кадињача, Ужички зборник 8, Ужице 1979, 544.*

10 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, *Тишо на Кадињачи*, Септембар 1979, Београд 1979, 23.

11 Н. Љубичић, Ј. Поповић, М. Ковачевић, М. Радовановић Фарбин, *Ужице 1941*, Београд 1961, 281.

М. Маринковић, *Споменик Кадињача, Ужички зборник 8, Ужице 1979, 544.*

12 Ј. Радовановић, *Организациона структура и састав Радничког батаљона са освртом на губитке у борби на Кадињачи, Зборник радова са научної скупштини Ужички крај у јесен рајшине 1941. године, Ужице 1996, 106–107.*

13 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, *Тишо на Кадињачи*, Септембар 1979, Београд 1979, 60.

14 Р. Папић, *Музеј Ужичка рејублика 1941*, Водич кроз изложбу, Ужице 2017, 142.
А. Милетић, С. Вукосављевић, *Кадињача*, Београд 1979, 22.

торизован и са тенковима, предњи одред борбене групе „Север А“ је у 14,20 часова ушао у Ужице, не наилазивши на отпор до 16 часова, омогућио је целој јединици да поседне град. Борбена група „Запад“ са Кадињаче долази у Ужице у 17,30 часова. Тако је након 67 дана престала да постоји „Ужичка република“.

У неравноправној борби на Кадињачи погинуло је 108 бораца, од тога 56 из Радничког батаљона, 25 из Посавског партизанског одреда и 27 из Орашке чете. Поред њих, животе на бојишту су оставили још Андрија Ђуровић, командант Радничког батаљона, Душан Јерковић, командант УПО, Боривоје Марковић, политички комесар Посавског НОП одреда, Раде Марковић, политички комесар Орашке чете, Ратко Рогич, командир Кројачко-обућарске чете, Душан Андрић, политички комесар пекарске чете.¹⁵ Њихови посмртни остаци су првобитно били сахрањени у заједничку гробницу поред сеоског гробља, а затим пренети у спомен-костурницу на највишој коти Кадињаче, изнад које је подигнута спомен-пирамида.

Немачки губици су, према њиховим изворима, били 2 мртва и 1 рањен војник.¹⁶ Могуће да је цифра умањена од стране немачког генерала али чврстих доказа за супротно нема. За даљи прогон Врховног штаба и партизанских јединица, командант 342. дивизије, генерал Хофман, формирао је три брзо покретљиве маршевске групе. Маршевска

„Група Б“ је, после партизанског отпора код Чајетине, избила на Краљеве воде и Борову главу. Том приликом, на Палисаду су ликвидирали 150 тешких рањеника, а око 25 рањеника заробили и пребацили у Ужице где је већина стрељана. Све три групе су 1. децембра избиле на реку Увац, демаркациону линију са италијанском окупационом зоном, да би после два дана у потпуности обуставиле дејства.¹⁷

Изградња спомен-пирамиде

Посмртни остаци бранилаца Кадињаче првобитно су били сахрањени у заједничку гробницу поред сеоског гробља, а затим пренети у спомен-костурницу на највишој коти Кадињаче (к.808), изнад које је 1952. године подигнута спомен-пирамида. Споменик је направљен од мермера „плавог тока“ из Карана¹⁸, у виду четворостране пирамиде високе 11 метара. При његовом врху налази се урезана звезда петокрака, а у средишњем делу на мермерним плочама уклесан је текст „Херојима Кадињаче“ и стихови поеме „Кадињача“ песника Славка Вукосављевића.

Споменик је свечано откривен 29. новембра 1952. године у присуству око 5.000 грађана. На свечаности су говорили Душан Петровић Шане, организациони секретар ЦК СК Србије, и Радивоје Јовановић Брадоња, генерал-мајор ЈНА. Одајући пошту изгинулим борцима, представници многих колектива и друштвено-политичких организација

15 Р. Папић, *Музеј Ужичка република 1941*, Водич кроз изложбу, Ужице 2017, 142.

16 В. Глишић, Немачка офанзива на слободну територију са посебним освртом на борбу на Кадињачи, *Зборник радова са научної скупштини Ужички крај у јесен рајине 1941. године*, Ужице 1996, 96.

17 В. Глишић, *Ужичка република*, Београд 1986, 259.

18 Б. Булатовић, Р. Познановић, *Тито Ужице, Период Ужичке републике*, Туристички водич, Тито Ужице 1986, 20.

Спомен-пирамида, фототека НМУ, копија

Спомен-пирамида, Кадињача

положили су 40 венаца.¹⁹ Поводом откривања споменика, председник ФНР Југославије, Јосип Броз Тито, одликовао је Раднички батаљон Орденом за слуга за народ са златном звездом, а у немогућности да лично присуствује, упутио је телеграм:

„Драги другови,

Примио сам позив да присуствујем откривању споменика изгинулом Радничком батаљону на Кадињачи. Мени је, на жалост, немогуће да тог дана будем у вашој средини и да и сам одам почаст херојима радничке класе палим код Ужица. Шаљем овом приликом народу Ужица и околине топле поздраве и најбоље жеље.

Смрт фашизму – слобода народу!
Јосип Броз Тито²⁰

Име аутора који је пројектовао споменик није забележено у тадашњим документима и новинама. Тек касније, када се приступило изradi новог споменичког комплекса, дошло се до сазнања да је аутор инг. арх. Стеван Живановић који је у то време радио у грађевинском предузећу „Шарган“ у Титовом Ужицу.²¹ Стеван Живановић је рођен у Пироту 1911. године. Са родитељима, браћом и сестром сели се у Београд, где завршава Архитектонски фа-

19 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, С. Ђетковић, Тито на Кадињачи, Септембар 1979, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице 1979, 72.

20 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, С. Ђетковић, Тито на Кадињачи, Септембар 1979, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице 1979, 72.

21 Кадињача, Лист одбора за изградњу спомен-обележја Кадињача, број 6, 1979, 14.

култет. Након тога, због посла одлази у Ниш, где са својом супругом Олгом успева за неколико година да изгради кућу, а потом добијају и двоје деце, Владиславу и Александра. Са немачком окупацијом, 1941. године, Стевана Живановића, као војно лице, депортују за Немачку. Све четири ратне године провео је у заробљеничким логорима у Нирнбергу, Либеку и Хајделбергу. Само игром судбине, избегао је стрељање. Кући се враћа са торбом у којој је донео неколико књига о архитектури и са виолином која му је остала од једног сапатника. Убрзо добија посао у Сарајеву, затим у Параћину, Титовом Ужицу, Крагујевцу, да би на крају поново стигао у Београд, где се коначно насељава са својом породицом. Запошљава се као професор у Грађевинско-техничкој школи и објављује приручник за младе грађевинаре „Како треба градити“. Инг. арх. Стеван Живановић је преминуо 1979, након дуге и тешке болести, пет месеци пре отварања Меморијалног комплекса Кадињача.

Не могавши да присуствује откривању спомен-пирамиде 1952, Јосип Броз Тито ће 27. новембра 1966, приликом пута у Перућац, поводом свечаног пуштања у рад Хидроелектране „Бајина Башта“, посетити Кадињачу и положити венац на гробницу изгинулих бораца. У његовој пратњи били су, том приликом, његова супруга Јованка, Коча Поповић, Мијалко Тодоровић, Борис Крајгер, Душан Петровић Шане, Михаило Швабић и други руководиоци. Тито је положио венац црвених каранфила са траком на којој је писало: „Палим друговима – председник СФР Југославије Јосип Броз

Тито“.²² Након одавања поште, чета војника ЈНА испалила је почасни плотун.

Председник СФРЈ Јосип Броз Тито полаже венац на Кадињачи, 27. новембар 1966.

Изградња Меморијалног комплекса Кадињача

Како је време одмицало, све чешће се постављало питање да ли је спомен-обележје пирамида довољан подсетник на херојски подвиг Ужичког радничког батаљона и делова Посавског и Другог шумадијског партизанског одреда. Све је указивало на то да је неопходно подићи нови споменик који би био централни део, заједно са пирамидом и костурницом, једног ширег и потпуније уређеног простора.

22 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, С. Ђетковић, Тито на Кадињачи, Септембар 1979, Народни музеј Титово Ужице, Титово Ужице 1979, 73.

Вођен том идејом, Општински одбор СУБНОР-а Титово Ужице, 1962. године, донео је одлуку о покретању иницијативе за коначно уређење Кадињаче као споменичког комплекса. За обављање тог посла формиран је и Одбор за уређење.

Одбор је у неколико наврата консултовао представнике ЈНА, друштвено-политичке организације, преживеле учеснике борбе на Кадињачи, архитекте и друге стручњаке из те области у намери да се пронађе идејно решење. Како је изградња новог споменичког комплекса представљала комплексан пројекат, нико од консултованих није био спреман да се прихвати подухвата. Након неколико година, пројекат је коначно поверен Заводу за урбанизам Титовог Ужица. Завод је доставио две варијанте идејног решења споменичког комплекса Кадињача који су разматрани на седници одржаној 19. децембра 1970. Након детаљног разматрања, ни једно решење није прихваћено и Заводу за урбанизам су достављене сугестије о изменама идејног пројекта. Предлози су се углавном односили на то што су оба решења подразумевала уклањање постојећег споменика, са чим се Одбор није сложио.

Четири године касније, тачније 26. јануара 1974, на проширеном састанку Извршног одбора СУБНОР-а, Комисије за неговање традиције НОР-а, Одбора за изградњу споменика, представника друштвено-политичких и радних организација, бораца и радника из области културе Бајине Баште и Титовог Ужица, поново је разматрано питање изградње Меморијалног комплекса на Кадињачи. Сходно закључку са претходне седнице посвећене овом питању, од 1970. године, констатовано је да

Завод за урбанизам није доставио ново решење, те су разматрани даљи кораци. Закључак учесника је био да се посао раздвоји на уже целине, како би се дошло до коначног решења. У том смислу је дата препорука Заводу за урбанизам Титовог Ужица да до 2. октобра 1974. припреми пројектни програм на основу кога ће се етапно ићи ка идејном решењу и коначно реализацији програма.

Приликом проласка Јосипа Броза, 28. маја, 1976. године, првим возом на новоизграђеној прузи Београд–Бар, делегација Титовог Ужица упознала је Тита са предлогом да се историјски догађаји на Кадињачи трајно обележе, чему је он дао пуну подршку.

Одбор за прославу јубилеја – 30 година од како град носи име Титово Ужице и 35 година од Ужичке републике, утврђујући програм обележавања јубилеја, истакао је и усвојио као један од основних задатака да се у оквиру обележавања значајних јубилеја до краја 1976. заврши идејно решење Меморијалног комплекса Кадињача, како би се у току 1977. почело са радовима на реализацији усвојених решења.

Након вишегодишњих покушаја у виду договора и конкурса, полазна тачка пројекта Меморијалног комплекса Кадињача, поверена је академском вајару Миодрагу Живковићу, ванредном професору на Факултету примењених уметности у Београду и Александру Ђокићу, дипломираном инжењеру архитектуре и главном пројектанту Пројектног бироа „Индустрија–импорт–инжењеринг“ из Београда.

Аутори идејног решења завршили су предлог пројекта већ у јуну 1976. године и на састанку

Преседништва Скупштине општине Титово Ужице, Извршног савета, извршних тела друштвено-политичких организација, представника самоуправних интересних заједница и одређеног броја запослених у култури, представили идејни пројекат Меморијалног комплекса Кадињача.

Вајар Миодраг Живковић, Кадињача 1979.

Миодраг Живковић је рођен 1928. у селу Лесковац, код Лазаревца, у Србији. Основну школу завршио је у родном месту, а гимназију у Београду. Године 1946. уписао је Школу за примењену уметност у Београду, где је 1952. дипломирао на вајарском одсеку. Године 1968. изабран је за доцента на Академији за примењене уметности у Београду, за наставни програм Примењена пластика. Од 1969.

до 1970. боравио је у Чилеу где је радио на изради Споменика Југословенском усељенику и Споменика протеста. Од 1974. до 1977. и од 1991. до 1996. био је декан Факултета примењених уметности у Београду. Добитник је многих награда на конкурсима за споменичка решења. Одликован је Орденом Републике са сребрним венцем.

Најзначајнија дела:

Споменик стрељаним ђацима у Крагујевцу; Споменик Битке на Сутјесци; Споменик храбрима у Остри; Споменик југословенском усељенику Пунта Аренас, Чиле; Спомен костурница у Горнасу, Италија; Споменик Сави Ковачевићу у Грахову.

Александар Ђокић је рођен 1936. године у Београду. Студирао је на Архитектонском факултету у Београду од 1955. до 1960. године. Радио у пројектним бироима „Генерални план“ у Београду и „Investprojekt“ у Младеновцу. Од 1963. запослен у „Заводу за унапређење комуналне делатности СР Србије“ као стручни сарадник. Од 1968. до 1969. радио у Аману на урбанистичком решењу центра града, у оквиру техничке подршке наше земље Јордану. Након тога, радио је као самостални пројектант у Сектору за студије и пројектовање Дирекције за изградњу и реконструкцију Београда до 1975. када прелази у пројектни биро „Industriaimport-inženjering“ Београд. Међу најпознатија Ђокићева дела спадају Спомен-дом на Кадињачи (1979) и Кућа југословенско-норвешког пријатељства у Горњем Милановцу (1987). Носилац је низа награда, друштвених признања и диплома, поред осталог награде Мајског салона УЛУПУДС-а (1973), годишње награде УЛУПУДС-а 1986, републичке награде листа „Борба“ за 1987, награде „4. јул“ за 1988.

За укупан стваралачки допринос награђен је Великом наградом за архитектуру Савеза архитеката Србије за 1986.

Архитекта Александар Ћокић

На овом састанку изнет је став да се предложени пројекат у основи подржава, с тим што је тражено од аутора да усвоје изнете сугестије и примедбе, као и да се направи макета и заједно са скицама и објашњењима изложи јавности. Председништво Општинске конференције Социјалистичког савеза и Општински одбор СУБНОР-а формирали су Иницијативни одбор (председник Рајко Јечменица), чији је задатак био да сарађује са ауторима и сагледава проблеме око реализације Меморијалног комплекса Кадињача.

Почетком децембра 1976. Иницијативни одбор је предложио скупштинама општина Бајина Башта

и Титово Ужице усвајање коригованог решења уз констатацију да су аутори испоштовали све сугестије и примедбе. Већ у марту наредне године донета је Одлука о усвајању идејног решења и формиран је Регионални одбор за изградњу спомен-комплекса Кадињача.

Споменичка композиција

Полазећи од историјског догађаја – битке на Кадињачи, њеног значаја и исхода, као и утврђеног става да се сачува постојећа пирамида и аутентичност терена, аутори су се определили за решење споменика на ширем простору. Поред чињенице да се на тај начин Споменик види и доживљава са велике удаљености, „ово решење уводи посетиоца у сам Споменик, тако да он суочен са тим споменичким елементима и фигуралним решењима, постаје и сам судионик. Уводећи човека у споменик, желео сам да он, поред естетских вредности, које једно дело треба да има, доживи и нешто много више, хуманије.“²³

Предлог решења, који се базира на аутентичности терена, даје адекватан и комплексан просторни концепт који обликовано изражава епопеју Кадињаче и симболизује значај који је та битка имала не само за Ужичку републику, већ и за даљи развој устанка у Југославији.

Најинтересантнији део просторног и композиционог решења меморијалног комплекса Кадињача јесте Споменик битке на Кадињачи. Лирска и

23 Објашњење аутора, лист *Кадињача*, јун 1978, стр.10

покренута композиција споменичког решења састављена је од низа елемената различитих висина, који уклапајући се у конфигурацију терена и потенцирајући силуету гребена, симболизује људски отпор. Камени монолити споменика симбол су људске снаге и достојанства и израз монолитности здружених бораца.

Александар Ђокић (лево) и Миодраг Живковић (десно),
Кадињача 1979.

Завршетак композиције у виду снажне структуре споменичких маса које стреме у висину и у склопу којих се налазе фигуративне композиције бораца, одражава најузвишенији људски идеал – борбу и жртвовање за слободу. По речима аутора, идеја изражена просторном композицијом Кадињача није смрт, она је живот и победа, камени пламен који израста из земље као вечити симбол слободе²⁴.

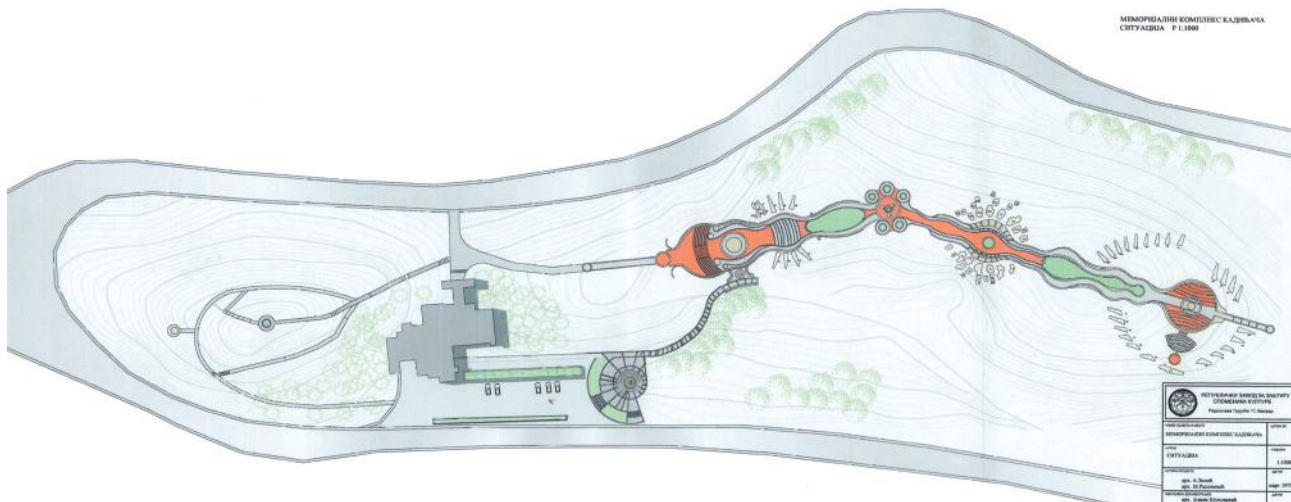
²⁴ М. Живковић, А. Ђокић, *Извод из елаборације меморијалног комплекса Кадињача*, Новембар 1976.

Основна карактеристика просторног решења је јединствен композициони и функционални третман целокупног гребена. Овим решењем сачуване су аутентичне карактеристике природе: ненарушен терен, зеленило, визуре и потенцирана карактеристична силуета рељефа.

Најизраженији део просторног и композиционог решења је Спомен-обележје дато у виду синтезе урбанистичко–архитектонско–скулптуралне композиције у коју је, као њен интегрални део, укључен постојећи споменик – пирамида. Осовина целе композиције (алеја радничког батаљона) је у правцу североисток–југозапад, тачније у правцу пружања гребена. Са обе стране замишљене осовине распоређени су елементи композиције у облику два блага конвексна лука следећи карактеристике терена. На тај начин дошло је до формирања два проширена платоа на крајевима композиције. На једној од њих задржан је постојећи споменик – пирамида, док је око другог (Плато слободе) формирана поента – завршни акценат читаве композиције. Са овог платоа отварају се визуре према западу, где је било тежиште борбе. У просторном смислу два поменута лука у облику конкавних кривих стреме у висину. Овако постављен Споменик доминира у простору и видљив је из даљине, посебно са приступног дела комплекса.

Композиција Споменика састављена је из низа елемената, различитих облика и величина. Чине га три основна дела: Амфитеатар Ужичка република, Алеја радничког батаљона и Плато слободе.

Амфитеатар Ужичка република представља почетак споменичког комплекса, чији је јужни део отворен, док се други део налази у средишту

Меморијални комплекс Кадињача, ситуациони план

скулпторских елемената. Обликом и распоредом скулпторских елемената изражавају се идеје Ужичке републике и симболизује отпор и одбрана.

Изградња Меморијалног комплекса Кадињача 1977–1979.

Алеја Радничког батаљона чини средишњи део Споменика Кадињача, између пирамиде и Платоа слободе. Кружног је облика са 21 скулптуром, висине од 2 до 5 метара.

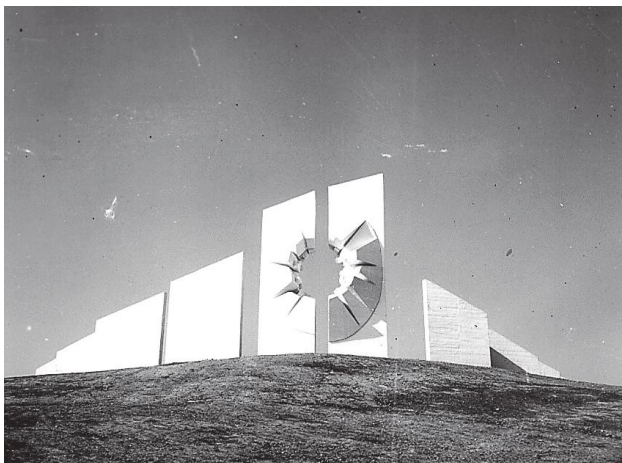
„Динамична фигурална композиција бораца уздиже се и отвара према простору и сунцу, као једна мисао која се, путем материјала, претвара у дух догађаја, у човека, у борца, у радника, у батаљон, у снагу која отвара путеве даљем ходу револуције.“²⁵

Плато слободе представља завршни део споменичке композиције и чини његову ликовну доминанту. Скулпторска групација на северној страни, састављена од три скулпторске форме, висине 7 до 10 метара, распоређена је тако да су обезбеђене визуре према простору на коме је вођена бит-

25 Лист *Кадињача*, децембар 1979, стр. 9.

Алеја Радничког батаљона, Кадињача

Плато слободe, Кадињача

ка. На овом простору је и један мали амфитеатар окренут према скулпторској групацији на јужној страни Платоа слободe. Из највишег споменичког елемента, висине 14 метара, израста динамична фигурална композиција бораца, кружног обли-

ка, као обележје људског отпора. Она је симбол и знак, цвет и сунце и симбол борбе.²⁶

Скулпторски елементи су пројектовани су тако да се као материјал користи бели бетон (мешавина гранулисаног белог камена и белог цемента) који одговара белом камену, а простор поплочан каменом.

„Идеја изражена скулпторском композицијом Споменика није смрт. Она је живот и слобода, јер је сваки камен ударен у ову земљу симбол човека који је изашао на Кадињачу и ту остао бранећи слободу.“²⁷

Просторно урбанистичко решење Споменика Кадињача – Амфитеатар, Плато и распоред скулпторских елемената дају могућност и другим видовима уметничког израза да, садржајем и идејом, у одговарајућој интерпретацији, употпуне и продубе симболику и значај споменичког решења.

Динамика рада

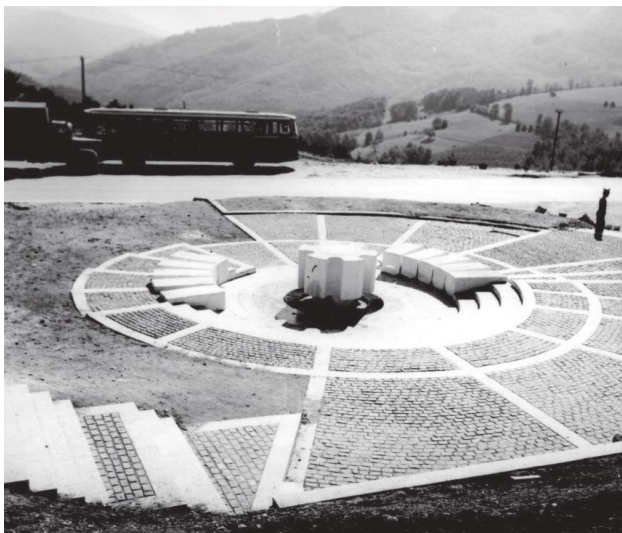
На седницама Скупштина општина Бајина Башта и Титово Ужице, марта 1977. године, усвојене су одлуке о просторном плану споменичког подручја, затим план и динамика пројектантских активности, одлука о изградњи споменика Кадињача и о носиоцу инвестиција, закључак о финансирању изградње и решење о формирању Одбора за

26 М. Маринковић, *Споменик Кадињача, Титово Ужице*, 1979, стр. 11.

27 М. Живковић, А. Ђокић, *Извод из елаборације меморијалног комплекса Кадињача*, новембар 1976.

уређење Кадињаче. Просторни план Меморијалног комплекса је садржао стручну студију и анализу, графичку документацију, студију туристичког развоја, идејно и урбанистичко решење.

Планом и динамиком пројектантске активности и реализације, предвиђено је да радови почну 1. јуна 1977. и да се заврше до краја августа 1978. Међутим, радови на Кадињачи су почели 1. јула 1977, а првобитни рок завршетка померен је за годину дана.

Чесма на Меморијалном комплексу Кадињача

У склопу споменичког комплекса планом је предвиђена изградња прихватног центра, тј. Меморијалног дома са платоом за посетиоце, чесмом и паркинг простором. Прихватни центар је планиран као полуукопани објекат, како не би нарушавао аутентичност амбијента.

Изградња Спомен дома на Кадињачи 1977–1979.

Овакав објекат специфичне намене, планиран је за одржавање пригодних комеморативних скупова, културно-уметничких и других манифестација. Поред тога, аутори су објекат прилагодили масовнијим скуповима, као што су јавни часови, свечаног полагања заклетви пионира, омладине или војника, као и одржавање стручних семинара и симпозијума. У том смислу, у оквиру Меморијалног дома, планирана је сала са 200 седишта, изложбене просторије за сталне и тематске изложбе, ресторан и тераса, собе за смештај капацитета око 50 лежајева, службене просторије и просторије за продају сувенира и јавну употребу посетилаца меморијалног споменика Кадињача.²⁸

28 М. Живковић, А. Ђокић, *Извод из елаборације меморијалног комплекса Кадињача*, новембар 1976.

Извођење радова је поверено је стручним и афирмисаним организацијама. Грађевинској фирми „Планум“ из Београда поверена је израда је споменичких елемената, амфитеатра, стаза и платоа. Прихватни центар са радним просторијама, просторијама за информације, угоститељске и друге услуге посетиоцима, поверено је грађевинском предузећу „Златибор“ из Титовог Ужица. За остале радове, ангажоване су локалне фирме – „24. Септембар“, односно ООУР „Електроизградња“, „Јединство“ – ООУР „Хидромонтажа“, „Биоктош“ – ООУР „Водовод“.

Спомен-обележје је по пројекту дугачко 320 метара, а широко око 100, Меморијални дом би требало да има око 450 квадрата, док је шири простор споменичког комплекса величине 15 хектара.

Питање финансирања пројекта

За изградњу Споменичког комплекса, Одлуком Републике Србије извојена су средства у износу од 800 милиона, од Републичке заједнице културе 200 милиона, а од Синдиката 800 милиона.

Потребна средства за изградњу прикупљана су и издвајањем једнодневне зараде запослених, средстава из фондова заједничке потрошње радних колектива, друштвено-политичких организација и самоуправних интересних заједница, уплатама грађана, не само ужиков краја већ и из различитих општина у Југославији, по могућностима. Новац се прикупљао и од прихода спортских и културно-уметничких приредаба, продаје вредносних маркица, реклама и пропаганде.

На седници Одбора за за изградњу спомен-обележја Кадињача, одржаној 6. марта 1979. године²⁹, констатовано је да је прикупљено укупно 4 милијарде и 200 милиона динара, док су уговорени радови предрачуном пројектовани на 4 милијарде и 600 милиона за 1. фазу радова. Наведено је и да у тај износ нису урачунати износи за 2. фазу изградње, као и неки од инфраструктурних радова, за које је потребно прикупити још 2 милијарде. Цена радова 3. фазе изградње до марта 1979. године није била позната, тако да је закључак седнице Одбора био да се настави са прикупљањем средстава.

Кадињача није само ужичка

„Прочитао сам у „Политици“ да је усвојен пројекат изградње споменика на Кадињачи. Сигурно је да је ово велики подухват за неразвијени титовоужички регион и да ће за то бити потребна прилична средства.

Не знам да ли ће још неко издвојити средства. Зато вам ово и пишем и упозоравам да епопеја Кадињаче није само ужичка. Кадињача је понос свих Југословена. Споменик на Кадињачи – изгинулом радничком батаљону треба да подигну радници Југославије. Сви народи Југославије. Тако би Кадињача заиста постала велики споменик.“
Слободан Јефтић, Мајке Јевросиме 11/1, Београд („Политика“ 13. април 1977. године)³⁰

29 Белешка са седнице Одбора за за изградњу спомен-обележја Кадињача, 6. март, 1979.

30 Лист Кадињача, мај 1977, стр. 12.

Радне акције

Поред прикупљања материјалних средстава, велики број младих изразио је жељу да допринесе изградњи кроз учешће на радној акцији. Општинска конференција Савеза социјалистичке омладине у Титовом Ужицу организовала је Омладинску радну акцију „Кадињача 78“³¹

ОРА „Кадињача 78“

У радној акцији, младима из Титовог Ужица, придружили су се и заинтересовани из градова који носе Титово име – Титограда, Титовог Велеса и Титове Коренице, омладина из братских градова – Љутомера и Славонског Брода. Уз њих су пристигли и млади из Велике Плане, који су својим учешћем на овој акцији желели симболично да подсети на пале борце Орашке чете. Бригадири су били смештени у Основној школи „Љубише Веснића“ у Крвавцима, где је и основано насеље. Ом-

ладинска радна акција „Кадињача 78“ бројала је 15 бригада са преко 750 учесника.

Поред радова на Кадињачи, бригадири су радили и на 14 значајних објеката у граду, од којих су најбитнији били: цевоводи ниске и високе зоне, колектор Турица и колектор Врутци, Пета основна школа, стамбена зграда Железничког транспортног предузећа и тд. Финансијска вредност радова износила је око 7 милиона.

Наредне године, Омладинска радна акција „Кадињача 79“ прерасла је у савезну акцију (са планом трајања од око 5 година), бројећи око 1500 младих људи, који су били распоређени у 28 бригада, те су за потребе смештаја припремљена омладинска насеља. У Ужицу је направљено насеље „Алекса Дејовић“ у Турици, а у Пожеги је формирано насеље „Петар Лековић“. Радна акција је почела 10. јуна 1979. године, окупљајући младе ентузијасте из Струмице, Ивањице, Дервенте, Осијека, Велике Плане, Ћуприје, Београда, Хаџића, Тузле, Титовог Ужица, Зрењанина, Ровиња, Љутомера, Шапца, Ниша и других градова.

„Градимо те данас, Кадињачо наша,
ето теби и сутра твојих акцијаша.“

„Кадињачо, прими те бригаде,
срцем оне тебе сада граде.“³²

Предвиђени радови за лето 1979. године подразумевали су рашчишћавање и планирање терена, површине од 5 хектара, и копање канала од Јелове Горе до Кадињаче, као и инфраструктурне

31 Лист *Кадињача*, новембар 1978, стр. 12.

32 Лист *Кадињача*, април, 1979, стр. 13.

радове, док су бригаде из Пожеге биле ангажоване на уређењу Бакионичког потока, копању ровова за вододвод и канализацију, као и уређењу пута Речице–Сврачково, до куће народног хероја Петра Лековића. По плану радне акције „Кадињача 79“ млади су били ангажовани и на изградњи фабрике грејних тела, спортско-рекреативног центра и уређења корита реке Скрапеж. Бригадири су, такође, дали свој допринос у оквиру грађевинских радова предвиђених архитектонским решењима на Спомен-комплексу на Кадињачи, радећи у четири смене.³³

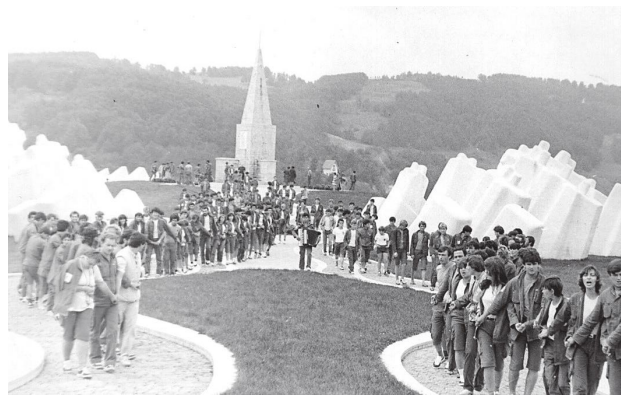

СОРА „Кадињача 79“

33 Лист *Кадињача*, април, 1979, стр. 13.

Радну акцију „Кадињача 79“ обележиле су и бројне друштвено-образовне активности. Организовани су технички и саобраћајни курсеви, низ предавања разноврсне тематике, као и посебан програм посвећен јубилејима СКОЈ-а и СКЈ.

„Дошли смо. Ведри и радосни, јер знамо где долазимо и зашто идемо. Не само ми из Рудог. Ту је још седам бригада у трећој смени... Није важно одакле смо, важно је да смо ту, да градимо и стварамо. А, песма? Зар се без песме може градити у слободи? Прекинућемо рад. Ухватићемо се у коло, заиграти око Кадињаче, запевати о Кадињачи.“ Зоран Ристовић, ОПБ „Прва пролетерска“, Рудо.³⁴

Кадињача 7. август 1983. Бригадири свих 6 бригада треће смене СОРА „Кадињача 83“, након присуства часу историје играју Козарачко коло, Вести 12.08.1983.

Омладинске радне акције „Кадињача“, настављене су и наредних година. Поред завршеног споменичког комплекса Кадињача, радило се на

34 Лист *Кадињача*, септембар, 1979, стр. 17.

изградњи прилазних путева, рашчићавању терена и осталих инфраструктурних недостатака. Акцијаши су радили на ширем подручју општине Титово Ужице.

Учесници и целе бригаде су имале за циљ, не испуњење норме, већ њено пребацавање. Радило се у три или четири смене, а дух заједништва се одржавао бројним друштвеним активностима.

Поред низа курсева и предавања, акцијаше су посећивале глумачке трупе, као и познати певачи који су организовали концерте, дајући на тај начин свој допринос. Тако је у листу „Омладинске“ број 368 од 23. јуна 1982. године, освануо чланак „Пољубац од Маје“. Наиме, Маја Оцаклијевска је одржала концерт за акцијаше, а млади су се довијали на разне начине како би јој пришли ближе. Певачица је добила велики број букета пољског цвећа од пионира, који су заузврат добили пољубац.

Млади радници Кадињаче у тренуцима одмора 14.08.1979.

„Већ недељу дана тридесетак пионира се не умива и спава искључиво на једном образу. У онај

други их је пољубила Маја Оцаклијевска“.

Такође, акценат радних акција није био само на исцрпљујућем раду, већ и на стварању нових пријатељстава и уопште на повезивању младих људи из читаве земље. Тако 1983. године, омладинско насеље припрема прву свадбу бригадира. Насер Шећерковић из Сурчина и Весна Костић из Лесковца, решили су да почетак свог заједничког живота обележе управо ту где су се и упознали – на Омладинској радној акцији „Кадињача“.

Одбор за изградњу Споменика Кадињача покренуо је и посебан лист „Кадињача“, који повремено излази од маја 1977. Поред праћења целог тока акције за изградњу Споменика и информисања јавности о томе, лист је објавио велики број текстова о борби на Кадињачи, као и прилоге истакнутих културних и друштвено-политичких радника, бораца, младих стваралаца и грађана из којих се види тадашњи однос према традицији НОР-а.

Сваке године 29. новембра, Кадињачу посети велики број грађана, одајући поштовање палим борцима Радничког батаљона, делова Посавског и Другог шумадијског партизанског одреда. Почев од 24. септембра 1965, установљена је спортска дисциплина *маратон Кадињача* у којој се поред југословенских, такмиче и спортисти СССР-а. Први пехар освојио је наш познати маратонац Фрањо Михалић. Старт трке је на Кадињачи, а циљ на Тргу партизана у Титовом Ужицу, одакле је Раднички батаљон кренуо у неизвесну борбу. Сваке године организују се и бицикличке трке „Путевима Ужичке републике“, а на Кадињачи се врши и пријем у пионирски и омладинску организацију, док војници на том месту полагају свечану заклетву.

Кадињача је и неисцрпна тема и инспирација за уметничко стваралаштво. Херојство бораца на Кадињачи је честа тема песника, музичких и ликовних стваралаца, а снимљен је и већи број документарних и играних филмова. Ипак, у уметничком изразу остала је непревазиђена поема „Кадињача“ Славка Вукосављевића.

Откривање Меморијалног комплекса

Меморијални комплекс Кадињача свечано је отворен 23. септембра 1979. године у присуству око 100.000 људи који су стигли из свих република Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Међу окупљеним народом било је званичних представника република и покрајина, Југословенске народне армије, бораčkih удружења, градова и места која носе Титово име. На Кадињачу је стигло више стотина аутобуса из Београда, Краљева, Ваљева, Чачка, Крагујевца, Прибоја, Пријепоља, Сјенице, Ариља, Ниша, Шапца, Славонског Брода, Титограда, Титовог Велеса, Приштине, Сиња, Тузле. У колони народа било је око 400 бригадира, учесника четврте смене савезне омладинске радне акције „Кадињача 79“ који су радили на спомен-обележју и допринели да се радови заврше на време. Откривањем споменика обележено је и 60 година од оснивања Комунистичке партије Југославије и Савеза комуниста Југославије. Церемонији је присуствовао председник СФРЈ Јосип Броз Тито који је открио споменик. Свечаност отварања је почела у 11 часова када је на плато поред Амфитеатра Ужичке републике стигао аутомобил са Јосипом Брозом.

Балша Говедарица председник ОК СК Титово Ужице поздравља Тита, Кадињача 23. септембар 1979.

Долазак председника поздрављен је топовским салвама, а са њим су били председник Председништва СР Србије Добривоје Видић, др Тихомир Влашкалић, Лазар Колишевски, Бранко Микилић, Петар Стамболић, Никола Љубичић, Милош Минић, Драгослав Марковић, Фадил Хоџа, Иво Марган, Пепца Кардељ, Душан Чкребић и Иван Стамболић. На платоу споменика Јосипу Брозу је рапорт предао генерал пуковник Петар Грачанин, затим су га поздравили Балша Говедарица, секретар ОК СК Титово Ужице, Драгољуб Петровић Раде, председник Републичког одбора СУБНОР Србије, Милоје Миловановић, председник Скупштине општине Титово Ужице, Радиша Гачић, председник Међуопштинске конференције СК Титово Ужице, и Радисав Зечевић, председник Скупштине Међуопштинске регионалне заједнице Титово Ужице, заједно са ауторима спомен-обележја, вајаром Миодрагом Живковићем и архитектом Александром Ђокићем.³⁵ Након рапорта и поздрава са одбором

³⁵ Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, *Тито на Кадињачи*, септембар 1979, Београд 1979, 7.

за дочек, Јосип Броз се упутио ка Споменику – Пирамиди, који је изграђен 1952. године, и ту положио венац на чијој траци је писало „Херојима Кадињаче – Јосип Броз Тито“.

Јосип Броз Тито полаже венац херојима Кадињаче,
23. септембар 1979.

Пре полагања венца и одавања почести борцима са Кадињаче, председник је одликовао Раднички батаљон Орденом народног хероја, затим је обишао Алеју Радничког батаљона где га је дочекала територијална чета која је симболизовала Раднички батаљон, на том месту су га поздравиле и делегације република, покрајина и Југословенске народне армије. Затим је у 11 часова и 20 минута почео митинг на коме је Добривоје Видић одржао поздравну реч и позвао председника Броза да изађе за говорницу. Маса народа је овацијама и аплаузима поздравила председника, а он се у свом говору, поред уводног дела где је говорио о устан-

ку у Србији 1941. године, стварању слободне територије и борби на Кадињачи, осврнуо на актуелну спољно-политичку ситуацију као и на рад Шесте конференције шефова држава или влада несврстаних земаља у Хавани. На крају је говор закључио економским питањима и истакао да, иако су економски услови у свету веома сложени, привреда СФРЈ постиже добре резултате.

Тито говори на Кадињачи, 23. септембар 1979.

Тачно у 12 часова почело је извођење уметничког програма посвећеног откривању Споменика на Кадињачи. Свечану приредбу организовао је Одбор Ужичке републике, а аутори су били редитељ Славољуб Стефановић, музички уредник Бранко Каракаш, сценаристи Љубомир Милин и Бранко Каракаш, кореограф Милан Босиљчић Бели, костимограф Светлана Зојкић. Приредба, коју је от-

Поглед на Кадињачу за време свечаности,
23. септембар 1979.

ворило дело Зорана Христића „Док збори Тито“, у извођењу свих хорова и уз пратњу оркестра Гарде из Београда, трајала је 30 минута и у њој је учествовало око хиљаду извођача. Даље су интерпретирани стихови Оскара Данона „Стег Партије“, Зорана Ерића „Раднички батаљон“, „Друже Тито, ми ти се кунемо“ у извођењу дечијег хора „Колибри“. Врхунац програма био је тренутак када је драмски уметник Јован Милићевић казивао стихове из поеме „Кадињача“ песника Славка Вукосављевића.³⁶ Када се програм завршио, председник Јосип Броз Тито се упутио ка путу испод Споменика у пратњи др Тихомира Влашкалића и Добривоја Видића. Кроз густ шпалир, формиран од црвених застава, праћен песмама „Златиборе, шири своје гране и прихвати младе партизане“ и „Свакој мајци треба да је дика која има код Тита војника“, стигао је до аутомобила којим се упутио ка хотелу „Оморика“ на Тари.

36 Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, *Тито на Кадињачи*, Септембар 1979, Београд 1979, 7.

Кадињача 1979–2019.

За непокретно културно добро од изузетног значаја Спомен-комплекс Кадињача проглашен је 1979. године („Службени гласник“ СР Србије бр. 14, од 7. априла 1979. године).³⁷ Одлуком Самоуправне интересне заједнице културе Титово Ужице 22. јуна 1979. године пренет је на управљање и коришћење Народном музеју Ужице. Марта 1980. године конституисана је Основна организација удруженог рада Споменика „Кадињача“ у саставу Народног музеја Титово Ужице. Касније се на иницијативу СО Титово Ужице 31. децембра 1990. године приступило реорганизацији Народног музеја и Споменик „Кадињача“ је постала самостална установа Спомен-обележје „Кадињача“. На крају, Одлуком Скупштине општине Ужице од 31. јула 2001. године, Спомен-обележје „Кадињача“ је поново припојено Народном музеју Ужице.

Од свог оснивања основни задатак установе је да обавља културно-просветну, образовно-васпитну и информативну делатност са посетиоцима, да негује револуционарне традиције НОР-а и социјалистичке револуције и ради на уређивању, одржавању и чувању објеката и споменичког простора. Оснивањем ООУР-а Споменик „Кадињача“ отпочео је интезивнији рад на прикупљању, сређивању и проучавању грађе о Радничком батаљону и борби на Кадињачи ради стварања сталне музејске поставке. Стална поставка „Раднички батаљон и борба на Кадињачи“ отворена је 24. септембра 1985. године. Приређивачи су колективи Споменика „Ка-

37 Ј. Ристановић, Народни музеј Ужице 1946–2008, *Ужички зборник број 32*, Народни музеј Ужице, 2008. године, 169.

Стална музејска поставка „Раднички батаљон и борба на Кадињаџи“

дињаџа“ и Војног музеја из Београда. Аутори тематског плана и ликовног решења музејске поставке су потпуковник Милан Маринковић и архитекта Милан Бојер.³⁸ У три целине изложено је преко 300 експоната. Први, уводни део приказује ситуацију у Европи и Југославији у јесен 1941. године са посебним освртом на догађаје у западној Србији и стварање слободне територије. Централни део поставке презентује грађу о формирању партизанских радионица и чета Радничког батаљона, у наставку ове целине приказана је борба на Кадињаџи и изложени су предмети, исправе и фотографије погинулих учесника битке. Завршни део поставке посвећен је откривању Споменика „Кадињаџа“ као и битнијим делегацијама које су га посетиле.

Поред сталне поставке, у спомен-дому одржаване су и тематске изложбе обично поводом неког значајног јубилеја. Од 1980. године до 1991. године кроз тематске изложбе обрађено је 13 тема од

којих су најзначајније: „Титове штафете, штафете младости“ 1983. године, „Југославија 1942. и 1943.“ 1983. године, „Издавачка делатност Меморијала Југославије“ 1988. године, „Кадињаџа 1979–1989“ 1989. године. Од 1999. године у спомен-дому постављена је стална музејска поставка „Ужички крај у НАТО ајресцији на СР Југославију“, аутора Николе Гогића, Милића Симића и Радослава Миладиновића.

У периоду од 1979. године до 1991. године Кадињаџу је посетило 2.333.934 посетилаца, организованих у 27.813 туристичких и других група из земље и иностранства. Међу њима је 27.451 страних посетилаца. Такође, поред туристичких група, у наведеном периоду Кадињаџу су посетиле 123 стране и 367 домаћих делегација и представника државних, партијских, синдикалних, борачких и других организација.³⁹ Меморијални комплекс

38 Р. Миладиновић, Р. Папић, *Кроз изложбу Раднички батаљон и борба на Кадињаџи*, Титово Ужице, 1987. године, 6.

39 Р. Миладиновић, Спомен обележје „Кадињаџа“ и неговање слободарских и револуционарних традиција, *Зборник радова са научној скупа Ужички крај у јесен рајне 1941. године*, Ужице, 1996. године, 180.

„Кадињача“ се бавио и организацијом пригодних манифестација: традиционални марш „Путем Радничког батаљона“, маратон „14. километар“, „Ватре Ужичке републике“ (организоване су 24. септембра, на тадашњи Дан града). Тим поводом, сваке године организована је и манифестација под називом „Песничка штафета“, којој су присуствовали ученици основних и средњих школа из Ужица, а гости су били познати песници и књижевни ствараоци.⁴⁰

Од 1979. до 2002. године Спомен обележје „Кадињача“ се бави издаваштвом, за то време објавила је 120 наслова из области историје, археологије, белетристике, привреде. Своја издања је презентовала сваке године на Међународном сајму књига у Београду. Поред књига, штампано је преко 500.000 разгледница са мотивима Кадињаче, проспеката, водича и албума. Један од капиталних пројеката, који је Кадињача реализовала у сарадњи са Народним музејом у Ужицу и Историјским институтом у Београду, је двотомно издање Историје Ужица која је обухватила период од праисторије до савременог доба. Књигу су финансирали Министарство културе Социјалистичке Републике Србије и СИЗ за културу Титово Ужице.⁴¹

Меморијални комплекс Кадињача је, од самог оснивања, поред научно-истраживачког рада, прикупљања, заштите и презентације покретног културног наслеђа, издавачке делатности, имао задатак и да врши снимање, евидентирање, превентивну заштиту и одржавање споменика на терито-

рији Општине Титово Ужице. На тај начин формира се Одељење за превентивну заштиту и одржавање споменика које је 90-их година XX века проширило своју територијалну надлежност и формирало картотеку споменика и других спомен-обележја. У сарадњи са надлежним Заводима за заштиту споменика културе из Београда и Краљева, ово одељење реализовало је више пројеката, од којих су најзначајнији реконструкција цркве брвнаре у Севојну, спомен-чесме Попова вода посвећена ратницима балканских и Првог светског рата, Ружића чесме у Великом парку и др.

Реконструисана црква брвнара у Севојну

Сваке године на дан 29. новембра одржава се посебан комеморативни програм обележавања годишњице борбе на Кадињачи уз присуство почасног вода војске. Парастос погинулим занатлијама служе свештеници ужичке цркве, а представници републичке и локалне власти, војске, полиције савеза ратних ветерана, политичких партија, у присуству грађана, полагају цвеће на споменик. Народни

40 С. Стефановић, Спомен-обележје Кадињача 1979–2009, *Ужички зборник бр. 34-1*, Ужице, 2010, 176.

41 *ИсШо*, 178.

Спомен-чесма Попова вода посвећена ратницима балканских и Првог светског рата

Ружића чесма у Великом парку

музеј Ужице у сарадњи са Министарствима Владе Републике Србије ради на уређењу, реконструкцији и одржавању Меморијалног комплекса „Кадињача“. Спомен-дом на Кадињачи је 2015. године добио нови кров, 2016. године урађена је декоративна и функционална расвета на спомен-комплексу, а 2017. године на спомен-дому замењена је целокупна столарија.

Од оснивања Меморијалног комплекса Кадињача на пословима научно-истраживачког рада, прикупљања, заштите и презентације покретног културног наслеђа, одржавања споменика и спомен-дома радили су:

Директори ООУР-а до 1988. године, а потом руководиоци Спомен обележја Кадињача:

1. Никола Гогић 1979–2002. директор; 2003–2008. руководилац

2. Богић Красић 2002. руководилац
3. Славица Стефановић 2008–2018. руководилац

Стручно особље:

1. Радивоје Папић
2. Радослав Миладиновић
3. Симић Милић
4. Славица Стефановић
5. Вељко Јевтић

Администрација – рачуноводство:

1. Предраг Шоботовић
2. Миланка Јојић
3. Драгица Вучић

Трговци:

1. Раденка Петронијевић
2. Милеса Ђурић

Техничко особље:

1. Милорад Васић	7. Сретен Ћубић	14. Милован Васић
2. Милош Бошковић	8. Милан Васић	15. Славољуб Васић
3. Станоје Бошковић	9. Милорад Лазић	16. Миленко Радовић
4. Борко Недељковић	10. Загорка Васић	17. Илија Старчевић
5. Милош Илић	11. Радан Ћурић	18. Жељко Даговић
6. Драган Словић	12. Драган Томашевић	
	13. Жељко Милутиновић	

Литература:

1. Р. Папић, <i>Музеј Ужичка република 1941, Водич кроз изложбу</i> , Ужице 2017.	Ужице 1970.	15. Кадињача, Лист одбора за изградњу спомен-обележја Кадињача, број 4, 1978.
2. Н. Љубичић, Ј. Поповић, М. Ковачевић, М. Радовановић Фарбин, Ужице 1941, Београд 1961.	8. Н. Живковић, <i>Партизанска фабрика оружја и муниције</i> , Титово Ужице 1971.	16. Кадињача, Лист одбора за изградњу спомен-обележја Кадињача, број 5, 1979.
3. В. Глишић, <i>Ужичка република</i> , Београд 1986.	9. А. Милетић, С. Вукосављевић, <i>Кадињача</i> , Београд 1979.	17. Кадињача, Лист одбора за изградњу спомен-обележја Кадињача, број 6, 1979.
4. В. Глишић, Немачка офанзива на слободну територију са посебним освртом на борбу на Кадињачи, <i>Зборник радова са научној скупа Ужички крај у јесен рајне 1941. године</i> , Ужице 1996.	10. М. Маринковић, <i>Споменик Кадињача, Ужички зборник 8</i> , Ужице 1979.	18. М. Живковић, А. Ћокић, <i>Извод из елаборација меморијалног комплекса Кадињача</i> , новембар 1976.
5. Р. Миладиновић, Спомен обележје „Кадињача“ и неговање слободарских и револуционарних традиција, <i>Зборник радова са научној скупа Ужички крај у јесен рајне 1941. године</i> , Ужице, 1996.	11. Припремили М. Ковач, Б. Антуновић, <i>Тишо на Кадињачи</i> , Септембар 1979, Београд 1979.	19. Ј. Ристановић, Народни музеј Ужице 1946–2008, <i>Ужички зборник број 32</i> , Народни музеј Ужице, 2008.
6. М. Тимотијевић, <i>Злато чешика и партизана - деконструкција једној мити</i> , Београд 2018.	12. Ј. Радовановић, Организациона структура и састав Радничког батаљона са освртом на губитке у борби на Кадињачи, <i>Зборник радова са научној скупа Ужички крај у јесен рајне 1941. године</i> , Ужице 1996.	20. Р. Миладиновић, Р. Папић, <i>Кроз изложбу Раднички батаљон и борба на Кадињачи</i> , Титово Ужице, 1987.
7. А. Станимировић, Ж. Марковић, <i>Кроз музеј устанка 1941</i> , Титово	13. Б. Булатовић, Р. Познановић, <i>Тишово Ужице, Период Ужичке републике</i> , Туристички водич, Титово Ужице 1986.	21. С. Стефановић, Спомен-обележје Кадињача 1979–2009, <i>Ужички зборник бр. 34-1</i> , Ужице, 2010.
	14. Кадињача, Лист одбора за изградњу спомен-обележја Кадињача, број 1, 1977.	

Импресум

Изложба:

**Меморијални комплекс Кадињача
40 година од откривања споменика**

Издавач:

Народни музеј Ужице

За издавача:

Славица Стефановић, директор

Аутори изложбе и текста каталога:

Немања Обрадовић – кустос историчар

Горан Новаковић – кустос историчар

Невена Пантић – виши кустос етнолог-антрополог

Сарадник на изложби:

Вељко Јевтић – кустос етнолог-антрополог

Лектура и коректура:

Валентина Златановић Марковић

Техничка реализација изложбе:

Владан Дрндаревић

Дизајн и штампа:

Графичар, Ужице

Тираж: 150

КАДИЊАЧА

